

Niels Bohr (1885-1962) var en internationalt anerkendt dansk fysiker, der fik Nobelprisen i fysik i 1922 for sine bidrag til atomfysikkens udvikling. Han blev tilknyttet det amerikanske atomvåben-udviklingsprogram under 2. Verdenskrig og forsøgte efter krigen sammen med en række andre atomforskere at forhindre et atomkapløb mellem stormagterne. Forsøget mislykkedes imidlertid, og risikoen for en atomkrig – et omfattende, menneskabt Ragnarok – blev et grundvilkår for menneskeheden efter 1945. I Danmark byggedes der beskyttelsesrum i stor stil fra 1950'erne og fremad, men atomkrigen diskuteres kun sjældent i det offentlige rum, når man ser bort fra atommarcherne i starten af 1960'erne (s.289) og fredsbevægelsen i 1980'erne (s.252). De fleste fortrængte det uhyggelige perspektiv.

lagde også vægt på tro frem for viden og på følelser frem for fornuft.

Samtidig med disse tydelige førmoderne træk var de to bevægelser/stater imidlertid også særdeles moderne. De satsede på industrialisering og teknologiudvikling med særligt henblik på krigsindustrien, og de betjente sig af det moderne samfunds massekommunikationsmidler i deres propaganda, ligesom de spændte undervisningssystemet og kunsten for deres vogn, målrettede deres propaganda mod ungdommen, brugte nationalismen som mobiliseringsmiddel og folkesuveraniteten som legitimeringsmiddel.

Set i bakspejlet er såvel nazismen som sovjetkommunismen et afsluttet kapitel (i hvert fald foreløbigt!). Vi kender nu resultatet af 1900-tallets drama-

tiske ideologikonflikter. Bedømmer vi alene historien ud fra slutresultatet, mister vi imidlertid muligheden for at forstå datidens beslutningstagere og mennesker. I samtidens perspektiv kunne såvel den tyske nazisme som sovjetkommunismen være endt som sejrherre i Europa, Danmark kunne have været ophørt som nation, en 3. verdenskrig kunne være brudt ud og ekstremistiske bevægelser kunne have fået en større tilslutning i det danske samfund.

Danmarkshistorien udspillede sig på denne baggrund i perioden 1914-89. De internationale kriser, konflikter og krige kom i afgørende grad til at sætte dagsordenen for den danske udvikling, og det gjaldt ikke kun udenrigspolitikken, men også indenrigspolitikken.

I den foregående tusindårsperiode havde Danmarks "udenrigspolitik" været bestemt af landets beliggenhed i randen af det tyske rige, ved indsejlingen til Østersøen og ved siden af Sverige. Sidstnævnte naboland havde kostet Danmark Skåne, Halland, Blekinge og Norge, og beliggenheden ved indsejlingen til Østersøen havde sammen med den betydelige danske flådemagt gjort Danmark til et strategisk vigtigt område i de europæiske stormagters magtkampe i 17-1800-tallet og bragt landet i krig med verdens dominerende sømagt, England. Nu blev det beliggenheden i randen af det tyske område, der i afgørende grad kom til at bestemme Danmarks udenrigspolitik.

I Tysklands skygge

I 1800-tallet ændredes de magtpolitiske vilkår afgørende i Nordeuropa, da Preussen blev den dominerende tyske stat. 1864-nederlaget havde vist, at Danmark var militært chanceløs over for Preussen (s.181), og det skulle blive endnu værre i den efterfølgende periode set fra Danmarks synsvinkel. Det lykkedes nemlig Preussen at besejre Frankrig og samle Tyskland til et rige under en preussisk kejsers ledelse.

Med dette nye tyske kejserrige som den stærkeste militærmagt på det europæiske fastland var Danmark havnet i en afgørende udenrigspolitisk klemme mellem følelser og realpolitik.

Der var en stærk antitysk stemning i befolkningen efter 1848-51-krigen og især efter nederlaget i 1864, og denne følelse nåedes til stadighed af beretninger om, at de dansksindede i det tabte Nordslesvig blev udsat for en hårdhændet behandling. Der var også et stærkt ønske om at få det tabte land tilbage og især i højrekredse et håb om revanche, hvis muligheden bød sig. Mellemtiden skulle bruges til at styrke forsvarsviljen og forsvarsanlæggene og ikke mindst befæstningen af København (jf. s.188).

Heroverfor stod tilhængerne af en realpolitisk linje. Danmark ville ikke under nogen omstændigheder have en chance i en konflikt med Tyskland – og hvad skulle det så nytte at opruste. Danmarks eksistens ville være bedre

sikret ved en tilnærmelse til Tyskland.

Det blev efterhånden denne realpolitiske tankegang, der sejrede. I begyndelsen af 1900-tallet meddelte den danske regering i dybeste hemmelighed den tyske, at Danmark under ingen omstændigheder ville gå sammen med Tysklands fjender i tilfælde af en krig, og ved den 1. Verdenskrigs udbrud fulgte den danske regering en tysk anmodning om at spærre de danske farvande med miner. Det var jo ikke nogen særlig neutral handling, men det viste sig efterfølgende, at mineudlægningen ikke krænkede Storbritanniens vitale interesser, og at der i øvrigt var stor britisk forståelse for det danske dilemma og den danske tilpasningspolitik. Dermed lykkedes det ikke alene det neutrale Danmark at holde sig ude af verdenskrigen 1914-18, men også – især i de første krigsår – at stå på så god fod med begge de krigsførende magter, at landet kunne opretholde en betydelig handel med både Tyskland og England.

Resultatet af verdenskrigen kunne tilmed ikke have været mere perfekt set fra en dansk synsvinkel. Tyskland tabte, og dermed var der åbnet mulighed for, at Danmark kunne få en del af de tabte områder tilbage. I første omgang var der i Danmark bred tilslutning til, at grænse-udvidningen skulle foretages i overensstemmelse med den amerikanske præsident Wilsons principper om folkenes selvbestemmelsesret, d.v.s. at Danmark

kun skulle have de områder tilbage, hvor der efter en folkeafstemning var dansk flertal, men stærke kræfter be-
 yndte at agitere for, at Danmark i hvert
 fald også skulle have den gamle danske
 by, Flensborg. Det kunne ikke være rig-
 tigt, at Tyskland skulle belønnes for den
 kraftige fortyskningspolitik ("etniske
 udrensning"), som de havde ført i den
 foregående 50-årsperiode, lød det fra
 tilhængerne af "Flensborg-hjem-til-
 Danmark"-bevægelsen. Efter den dra-
 matiske påskekrise (s.257) blev det dog
 den realpolitiske linje, der sejrede. Her
 var hovedargumentet, at en grænse-
 dragning, der betød et flertal af tysk-
 sindede i et område, ville indeholde en
 fremtidig konfliktrisiko i forhold til
 Tyskland, og altså ikke være i Danmarks
 langsigtede interesser.

På kort sigt syntes der dog ikke at

være noget af frygte, og Danmarks
 sikkerhedspolitiske situation var afgø-
 rende blevet forbedret. Tysklands mili-
 tære styrke blev stærkt begrænset
 ved Versailles-freden i 1920, og der
 blev oprettet en ny organisation,
 Folkeforbundet, der skulle kunne bidra-
 ge til at gøre verden mere fredelig.
 Tankegangen bag det kollektive sikker-
 hedssystem var enkel og smuk: Krige
 startede, fordi et land angreb et andet.
 Hvis angriberen måtte regne med, at et
 angreb på ét af Folkeforbundets med-
 lemsstater var et angreb på alle, så vil
 det være for risikabelt at starte en krig,
 og så ville krigen blive erstattet af for-
 handlinger, mægling og evt. en afgørel-
 se ved f. eks Den Internationale Domstol
 i Haag efter folkerettens principper.

Afskaffelse af voldsanvendelse på
 den internationale scene var en nærlig-

gende småstats-drøm. Hvis man kunne
 få ulven og lammet til at græsse frede-
 ligt sammen, så ville det være til størst
 fordel for lammet. Der var da også bred
 politisk enighed i Danmark om at søge
 optagelse i Folkeforbundet i 1920, og
 den nye sikkerhedspolitiske situation
 var sammen med succes'en under
 1. Verdenskrig stærke argumenter for
 ikke alene at fortsætte neutralitetskur-
 sen, men også for at reducere de dan-
 ske militærdgifter yderligere. Det
 Radikale Venstre og Socialdemokratiet
 havde hele tiden været stærke tilhænge-
 re af nedrustning, mens Venstre først
 og fremmest var optaget af muligheder-
 ne for at begrænse de offentlige udgif-
 ter. Det traditionelt forsvarsvenlige par-
 ti, det Konservative Folkeparti, stod
 derfor i 1920'erne alene med sit ønske
 om en udbygning af forsvaret.

Det skulle dog hurtigt vise sig, at
 Folkeforbundssikkerheden var en illu-
 sion, og at stormagterne ikke havde
 tænkt sig at ofre deres egeninteresser
 for det kollektive sikkerhedsideal. Kun
 ca. 15 år efter lå det nye sikkerhedssy-
 stem i ruiner, og Danmarks sikkerheds-
 politiske situation og eksistens skulle
 snart vise sig at være mere truet end
 nogensinde.

Den nazistiske magtovertagelse

I januar 1933 fik Hitler regeringsmagten i
 Tyskland og etablerede hurtigt et nazi-
 stisk diktatur. Da Storbritannien og
 Frankrig ikke kunne finde sammen om en
 fælles reaktion mod den nye tyske trus-
 sel, kunne Hitler skridt for skridt sætte
 Versailles-traktatens bestemmelser ud af
 kraft. Tyskland indledte en kraftig oprust-
 ning og blev hurtigt den stærkeste mili-
 tærmagt på det europæiske fastland.

Dermed var Danmark blevet nærmeste
 nabo til et åbenlyst aggressivt diktatur
 og uden udsigt til støtte fra andre stater
 i tilfælde af et tysk angreb.

Udadtil reagerede den socialdemo-
 kratisk-radikale regering på den ændre-
 de situation ved at **prøve at undgå at
 påkalde sig tysk mishag**. Der var god
 grund til at frygte, at det nazistiske
 Tyskland kunne finde på at rejse græn-
 sekrav i Sønderjylland, ligesom det gjor-
 de det over for andre naboer, ja, at
 Danmarks eksistens kunne være i fare,
 hvis man kom i et modsætningsforhold
 til den store nabo – ikke mindst fordi
 det efter sonderinger stod klart, at
 Danmark ikke kunne forvente hjælp
 fra England.

I overensstemmelse med denne
 linje henstillede udenrigsministeriet fle-
 re gange til pressen om at undgå kriti-
 ske artikler om udviklingen i nabo-lan-
 det, og den danske regering lod sig
 også spænde for den tyske propaganda-
 maskine i 1939, da man på tysk opfor-
 dring gik med til at underskrive en
 ikke-angrebspagt mellem de to lande,
 selv om den hidtidige udvikling havde
 vist, at Nazitysklands løfter ikke var
 noget værd.

Indadtil var der imidlertid en social-
 demokratisk holdningsændring på vej.
 Allerede i 1933 havde den ledende soci-
 aldemokrat, Hartvig Frisch, udsendt bo-
 gen "Pest over Europa" (hvor pesten var
 nazister, fascister og kommunister), og
 i 1934 havde det tidligere internationali-
 stiske, arbejderklasseparti i program-
 met "Danmark for folket" sat det dan-
 ske folk og fædrelandskærligheden på
 dagsordenen, ligesom velfærdsstrategi-
 en i 30'erne (s.264) også nærliggende
 kan ses som et forsøg på at styrke det
 nationale sammenhold over for en tru-
 ende omverden repræsenteret ved
 nazister og kommunister.(3)

Den 9. april 1940

Tilpasningspolitikken holdt ikke
 Danmark ude af 2. Verdenskrig. Den
 9. april om morgenen blev Danmark

Christian 10. rider over grænsen 10. juli 1920. For dansksindede i Sønderjylland og for mange danskere i kongeriget var det et stort og følelsesladet øjeblik i Danmarkshistorien, som senere tiders danskere kan have svært ved at sætte sig ind i. Henrik Pontoppidan (s.199) satte tekst på følelserne med sangen: "Det lyder som et æventyr, et sagn fra gamle dage: en røvet datter, dybt begrædt, er kommen frelst tilbage!" (2)

Olympiaden i 1936 var et gigantisk propagandashow iscenesat af nazisterne for at demonstrere det nye Tysklands storhed for verden og for tyskerne. De danske sportsjournalister og sportsudøvere deltog begejstret i showet og videregav begejstringen til den øvrige befolkning. Olympiaden i 1936 var i øvrigt langt fra det eneste eksempel i det 20. århundrede på en tæt forbindelse mellem sport og politik. Op gennem det 20. århundrede og ind i det 21. århundrede skærpedes konkurrencen mellem staterne om de mest imponerende sportsarrangementer og de bedste sportsresultater.

angrebet over land i Sønderjylland, samtidig med at tyske tropper blev landsat fra søsiden i København og tyske bombemaskiner overfløj hovedstaden.

Officielt kom tyskerne for at beskytte Danmark mod et engelsk angreb, men det var der næppe nogen, der troede på. I den tyske strategiske planlægning var Danmark imidlertid kun en mellemstation på vej til Norge, mens kontrollen over Norge var vigtig for at kunne sikre forsyningerne af jernmalm fra Sverige og samtidig føre søkrig mod England fra den norske Atlanterhavskyst.

Efter få timers spredte kampe i København og Sønderjylland med 16 dræbte overgav den danske regering sig og indstillede sig på samarbejde med besættelsesmagten for at undgå yderligere tab af menneskeliv og materielle ødelæggelser og samtidig bevare kontrollen over lovgivning, politi og retsvæsen. I det lidt større perspektiv var målet desuden at holde de danske nazister væk fra magten, undgå en grænserrevision i Sønderjylland og sikre Danmarks overlevelse som stat.

Der var umiddelbart gode muligheder for at få disse målsætninger opfyldt, fordi Tyskland havde en interesse i at samarbejde med en dansk regering i stedet for selv at skulle opbygge et administrations- og magtapparat. Militært set behøvedes der færre tropper i Danmark til at opretholde besættelsen, økonomisk set kunne man få maksimal nytte af det danske produktionsapparat, og ud fra en propagandamæssig synsvinkel kunne man vise verden, at Tyskland ikke var interesseret i at dominere venligtsindede "ariske" nationer.

Samarbejdspolitikken 1940-43

Den socialdemokratisk-radikale regering – udvidet med repræsentanter for Venstre og det Konservative Folkeparti – måtte sluge ganske store kameler for at

bevare den resterende handlefrihed. Ministerlisten blev i juli 1940 tilpasset besættelsesmagtens ønsker ved, at Erik Scavenius (der havde været udenrigsminister under 1. Verdenskrig) blev udenrigsminister og dermed den minister, der skulle varetage forbindelsen til tyskerne, og den omdannede regering viste sin konstruktive samarbejdsindstilling med den såkaldte 8. juli-erklæring. Tyskland havde på 6 uger besejret og besat Frankrig og stod nu som den altdominerende magt i Europa, og regeringserklæringen skal ses på denne baggrund: *"Ved de store tyske sejre, der har slået verden med forbavselse og beundring, er en ny tid oprundet i Europa, der vil medføre en nyordning i politisk og økonomisk henseende under Tysklands førerskab. Det vil være Danmarks opgave herunder at finde sin plads i et nødvendigt og gensidigt aktivt samarbejde med Stortyskland."*(4)

Efter det tyske angreb på Sovjetunionen d. 22. juni 1941 fulgte en række nye tyske krav og danske indrømmelser. De danske myndigheder gik med til at internere ca. 100 kommunister (herunder to folketingsmedlemmer) i Horserød-lejren, selv om det var klart grundlovsstridigt. Endvidere underskrev Danmark den såkaldte anti-kominternpakt (en tysk-italiensk-japansk alliance vendt mod Sovjetunionen). Dermed var Danmark på papiret blevet part i Tysklands krig mod Sovjetunionen. Samtidig tillod regeringen oprettelsen af Frikorps Danmark – et korps af danske frivillige, som skulle kæmpe mod kommunismen på Østfronten – og gav officerer i den danske hær lov til indtræde i korpset med ret til at vende tilbage til deres plads i den danske hær. Flere tusinde danskere – heraf dog mange tysk-sindede sønderjyder – kæmpede i de følgende år på Østfronten.

Også den begyndende modstandsbevægelse gav regeringen store problemer,

fordi sabotageaktionerne og de tyske krav om effektive modforholdsregler truede den vanskelige balancegang mellem behovet for tilpasning til de tyske krav og den anti-tyske folkestemning. Flere gange var regeringen ude med for-dømmelser. Således udtalte statsminister Vilhelm Buhi i september 1942 over radioen: *"Vær med til at gøre det klart for alle, og navnlig for de unge, at den, som begår sabotage eller hjælper med dertil eller over for myndighederne tilbageholder viden om sabotageplaner eller undlader at medvirke til opklaring af sabotage, handler mod sit fædrelands interesser."*(5)

Sådanne udtalelser var dog ikke altid nok til at tilfredsstille tyskerne. Da kong Christian 10. kort efter besvarede en fødselsdagshilsen fra Hitler d. 26.9. med ordene "Min bedste tak", blev det

fra tysk side opfattet som en fornærmelse og gav anledning til en større diplomatisk krise. Endnu engang måtte Danmark bøje sig for en række tyske krav. Erik Scavenius blev også statsminister, yderligere flere hundrede kommunister arresteredes, og halvdelen af den danske hærs materiel blev overdraget til tyskerne. Samtidig indsatte Tyskland nye og mere skræmmende personer på posterne som rigsbefuldmægtiget og øverstkommanderende.

Samarbejdspolitikens sammenbrud

Trods en udbredt modvilje mod tyskerne og besættelsen havde samarbejdslinien bred opbakning i befolkningen i krigens første år, og det kom tydeligt til udtryk ved det såkaldte "nationale valg" i marts 1943. Besættelsesmagten havde tilladt afholdelse af ordinært folketingsvalg for at vise omverdenen, at forholdene i Danmark var normale og vel også i håbet om, at nazisterne ville få fremgang, men DNSAP fik en sviende lussing og kun 2,1 % af stemmerne. Tyskernes og nazisternes aktive forsøg på at hverve nye tilhængere var altså totalt mislykkedes.

Kaj Munk var en dansk præst og dramatiker, der i januar 1944 blev bortført og skudt af en tysk terrorpatrolje. Han havde i besættelsestiden mere og mere åbenlyst bekæmpet nazismen og den tyske besættelse, og der var altså ikke tale om noget tilfældigt mord. Munk har sidenhen været en omstridt person, og bedømmelsen har bl.a. været afhængig af, om man lagde vægt på hans modstand mod tyskerne (og martyrdød), eller man fokuserede på de synspunkter, han fremsatte igennem sine teaterstykker og prædikener i 1930'erne. Her udtrykte han åbenlys beundring for handlekraftige personer som Hitler og Mussolini, ligesom han var religiøs fundamentalist. I hans vel mest berømte værk, Ordet (fra 1932, filmatiseret af Carl Th. Dreyer i 1955), vækkes et dødt menneske således til live ved hjælp af kristentro.(6)

På baggrund af den senere udvikling var valgresultatet også bemærkelsesværdigt af en anden grund. Valget indeholdt nemlig også muligheder for på én gang at vise sit antityske og antinazistiske sindelag og samtidigt protestere mod de fire gamle partiers samarbejds-politik. Man kunne enten stemme på det nationalistisk, kristne Dansk Samling eller følge DKP's parole om at stemme blankt for at demonstrere sin protest mod, at DKP var udelukket fra valget. Selv om begge partier var aktive i den spirende modstandsbevægelse, valgte mindre end 4 % af vælgerne disse muligheder.

Mindre end et halvt år senere brød samarbejdspolitikken imidlertid sammen. Med udgangspunkt i en strejke i Esbjerg, der blev mødt med et tysk udgangsforbud, bredte der sig en strejkebølge over hele Jylland og Fyn, og ikke mindst Odense var i centrum for uroligheder og demonstrationer, der ikke kun var rettet mod besættelsesmagten, men også havde brod mod danske myndigheder, politikere, arbejdsgivere og fagforeninger. Midt under det hele blev Forum i København sprængt i luften af sabotører.

Hvorfor skullede denne protestbølge hen over landet nu? Det spillede selvfølgelig en vigtig rolle, at krigslykken afgørende var ved at vende for tyskerne i løbet af 1943, og at det nu blev mere og mere åbenlyst, at Tyskland ville tabe krigen. Dermed fik den modstandsbevægelse, som var startet i det meget små i 1941-42, vind i sejlene. De ændrede krigsudsigter betød også, at der blev åbnet op for vrede, frustrationer og irritationer efter tre års besættelse – ikke kun vendt mod tyskerne, men også mod de virksomheder og brancher, som tilsyneladende tjente godt på samarbejdet (se s.243), mens almindelige mennesker (og især lønmodtagere) måtte bære kri-

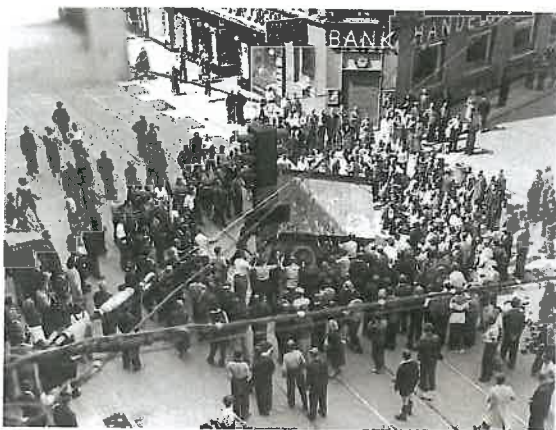
gens økonomiske byrder. Vreden rettede sig selvfølgelig også mod dem, der formidlede budskabet om, at det var nødvendigt at finde sig i urimelighederne.

Regeringen, partierne og fagbevægelsens ledere forsøgte at bremse bølgen af uroligheder, men uden held. Da besættelsesmagten i denne situation stillede krav om effektive modforholdsregler, herunder indførelse af undtagelsestilstand, oprettelse af særdomstole og dødsstraf for sabotage, mente samarbejdspolitikens arkitekter ikke, at de kunne strække sig videre, og regeringen ophørte med at fungere.

For Danmarks placering i verden og for den videre Danmarkshistorie blev sammenbruddet af afgørende betydning. Indtil august 1943 var Danmark formelt allieret med Tyskland gennem sin deltagelse i antikomintern-pagten. Med regeringens sammenbrud fremtrådte Danmark nu som et besat land. Fra den ene dag til den anden havde Danmark dermed skiftet side i krigen og fik så en mulighed for senere at blive anerkendt som en af de allierede nationer, der havde været med i kampen mod Tyskland og nazismen.

Indtil betød sammenbruddet, at de officielle myndigheder fik mulighed for at komme ud af besættelsesperioden med skindet på næsen. De politikere, som indtil 1943 i offentligheden havde opfordret til samarbejde med tyskerne og havde fordømt sabotageaktioner, fik en tidsfrist til at reparere deres image og søge kontakt med modstandsbevægelsen. De politifolk, som i praksis havde håndhævet samarbejdspolitikken, jagtet sabotører og interneret kommunister og dermed i mange situationer havde optrådt som besættelsesmagtens håndlangere, blev nu selv interneret af tyskerne. Mange politifolk havnede i tyske koncentrationslejre, mens andre

Konfrontationen mellem tyskere og danskere i København under den store folkestrejke i juli 1944. Det var sådanne billeder, den danske befolkning foretrak at tænke på, når den skulle huske på besættelsestiden.

gik under jorden og blev deltagere i modstandskampen.

Endelig betød de sidste 1/4 års mere krigslignende forhold, at den danske befolkning fik mulighed for at overleve med selvrespekten i behold og med fornemmelsen af, at de også havde deltaget i den fælles modstand og kamp mod det nazistiske Tyskland, og at de også var blevet ramt af afsavn og lidelser – hvad der ikke blev mindre vigtigt, i takt med at naziregimets ufattelige grusomheder blev afsløret i form af koncentrationslejre, jødeudryddelse, massakrer, slavearbejde osv. Det var ikke så mærkeligt, at de fleste helst ville tale om og bedst kunne huske den sidste del af besættelsestiden!

Slutspillet

I krigens slutfase voksede modstandsbevægelsen, og i september 1943 dannede de forskellige modstandsorganisationer et koordinerende organ, Danmarks Frihedsråd. Der kom nu gang i våbennedkastninger fra England, og antallet af sabotageaktioner over for jernbaner og fabrikker voksede. Det samme gjorde besættelsesmagtens

modforholdsregler i form af henrettelser af modstandsfolk, schalburgtage-aktioner (opkaldt efter en Frikorps-Danmarkmand som var faldet på østfronten), internering af folk i koncentrationslejre og i Frøslev-lejren. Stikkermord og clearingmord afløste hinanden.

Blandt de mest markante begivenheder var den vellykkede organisering af jødernes flugt til Sverige, den store folkestrejke i København juli 1944, det engelske bombardement af Shell-huset og det samtidige fejlbombardement af den franske skole i marts 1945, der blev krigens mest blodige enkeltbegivenhed.

Den politifrie periode i slutningen af krigen resulterede ikke kun i gadekampe mellem hipoer og modstandsfolk og chikane af "tyskerpiger" og værnemagere, men også i en blomstrende kriminalitet. Det vrimlede med skydevåben, og under de kaotiske retsforhold var der en udbredt frygt for, at krigen skulle munde ud i selvtaget, lynjustits m.m., som det var sket i Frankrig i 1944.

Da tyskerne overgav sig 4. maj 1945, lykkedes det nogenlunde – i et samarbejde mellem Frihedsrådet, de gamle partiers politikere, departementsstyret og den danske brigade, der var opbygget i Sverige i krigens sidste år – at tøjle de stærke kræfter og følelser, der var på spil. Mens modstandsbevægelsen med hvide armbind rykkede ud og internerede ca. 36 000 "kollaboratører", så dannedes en befrielsesregering med lige deltagelse af modstandsfolk og politikere, og på det første møde i Rigsdagen d. 9. maj blev det vedtaget,

- ❖ at Danmark skulle søge optagelse i de Forenede Nationer,
- ❖ at Danmark trådte ud af antikomintern-pagten,
- ❖ at der indledtes et retsopgør med "kollaboratører".

"Landsforræderiske" handlinger blev her kriminaliseret med tilbagevirkende kraft, og strafferammerne for grovere tilfælde af "værnemageri" gik fra 4 års fængsel til dødsstraf. 78 blev dømt til døden, hvoraf 46 blev henrettet (ved skydning), mens ca. 13 000 fik fængselsstraffe. Straffene var hårdere i starten, hvor folkestemningen og modstandsbevægelsen krævede hævn og sydebukke. Senere hen blev straffene mildere i takt med, at krigen kom på afstand, og den folkelige ophidselse dæmpedes.

Allerede i samtiden gav retsopgøret anledning til voldsom debat.

- ❖ Kunne man idømme straffe med tilbagevirkende kraft?
- ❖ Kunne man straffe folk for at have samarbejdet med tyskerne, når regeringen 1940-43 havde opfordret til et sådant samarbejde og f.eks. tilladt folk at deltage i Frikorps Danmark?
- ❖ Og hvad med samarbejdspolitikere? Var de ikke også skyldige, og skulle de ikke også drages til ansvar?

Mens retsmaskineriet hurtigt gik i gang, så skulle der gå næsten 10 år og skrives mange tusinde sider, før en parlamentarisk kommission – stort set bestående af samarbejdspartiernes repræsentanter – i 1955 konkluderede, at der ikke var grundlag for at drage nogen politikere til ansvar, hverken for svigt den 9. april eller for samarbejdspolitikken. På dette tidspunkt var krigen for længst fjern fortid, og forholdene normaliserede.

Kampen om historien

Ingen anden tidsperiode i Danmarks-historien er blevet omtalt, undersøgt, beskrevet og debatteret så meget som besættelsestiden.

I hjemmene har de, der oplevede besættelsestiden, igen og igen fortalt om

de særlige levevilkår med rationeringsmærker, erstatningsvarer, afsavn, mørkelægningsgardiner, udgangsforbud og kolde vintre, ligesom de har fortalt om sammenholdet i de mørke år og den fælles modstand mod tyskerne – gerne krydret med nogle dramatiske begivenheder.

Mange forfattere – som f.eks. Tage Skou Hansen og Erik Ålbæk Jensen – har skrevet om personer, som livslangt har været præget af besættelsestiden.

9. april, 4.-5. maj og 29. august er blevet offentlige erindringsdage, som ikke mindst er blevet markeret pr. 5. år og 10. år med udstillinger, udsendelser i medierne, parader osv. I de første årtier var den altdominerende jubilæumsversion, at Danmark havde været med i kampen mod nazismen, og at besættelsestiden havde været en hård tid. Frihedskæmperne fra modstandsbevægelsen var selvfølgelig de største helte, og de fortjente at blive hyldet, når der var jubilæumsarrangementer, men næsten hele befolkningen (undtagen nogle nazister og kollaboratører) havde stået sammen i en fælles passiv modstand mod tyskerne, ligesom de havde støttet modstandsbevægelsen undervejs. Selv samarbejdspolitikere havde under de vanskelige vilkår i 1940-43 varetaget de danske interesser så godt som muligt ved at begrænse besættelsesmagtens indflydelse og forhindre de danske nazister i at få magt.

I de sidste årtier har en lang række historikere bragt forskellige ridser i denne jubilæumslak. Den meget omtalte jernbanesabotage generede i virkeligheden ikke tyskerne ret meget. Mange af modstandsbevægelsens stikkerlikvideringer foregik på tvivlsomt grundlag. Store erhvervsvirksomheder havde haft et omfattende samarbejde med tyskerne og endda brugt krigsfanger som slavearbejdskraft. Dansk landbrug havde

givet sit omfattende bidrag til den tyske krigsførelse. Danmark havde for tyskerne været en flødeskumsfront, og ingen steder i Europa havde man levet så godt i perioden som i Danmark. De danske tabstal i "modstandskampen" (henrettede modstandsfolk, forliste søfolk og faldne i kamp) var forrygende små i europæisk sammenhæng, og ganske vist kom mange danskere i koncentrationslejre, men også her fik danskerne positiv særbehandling, og langt de fleste overlevede. Den store hjælpeaktion over for jøderne var slet ikke så imponerende endda. Man havde fået et tysk tip på forhånd, og mange skippere tog sig desuden særdeles godt betalt for at sejle jøderne over til Sverige. Og før krigsudbruddet havde Danmark nægtet at modtage og havde i nogle tilfælde endda returneret flygtende jøder til Nazityskland. Efter krigens afslutning havde Danmark

Christmas Møller (1894-1948). Den konservative leder flygtede til England i 1942 og blev her som leder af Det danske Råd i London en nøgleperson i modstandsbevægelsen. Gennem BBC opfordrede han den danske befolkning til aktiv modstand mod besættelsesmagten. Han vendte hjem som helt og blev udenrigsminister i befitelsesregeringen. Mistilliden mellem samarbejdspolitikere og modstandsfolk var dog stor, og Christmas Møller kom i et stigende modsætningsforhold til sit parti. Det kom til et brud fremkaldt af det sønderjyske spørgsmål. Borgerlige kredse med Venstres statsminister Knud Kristensen i spidsen ønskede at udnytte stemningen i det nederlagshærgede Tyskland til en ny grænserevision. Christmas Møller var stærkt imod, og ved valget i 1947 opstillede han (tilmed i Sønderjylland!) uden for partierne, men blev ikke valgt.

tilmed opført sig særdeles inhumant over for tyske flygtninge.

Også "landsforræderne" – herunder de ca. 30 000 danskere, der blev interneret af modstandsbevægelsen ved krigens afslutning – blev genstand for nærmere historiske undersøgelser.

I første omgang er det jo sejrherrene, der skriver historien, og her var der ikke ret meget plads til nuancer og formildende omstændigheder. De, der havde været på den forkerte side af stregen, havde gjort sig fortjent til straf, fordømmelse, udelukkelse og ærestab.

Nu kom nogle historikere med mindre sort-hvide skildringer af "tyskerpigerne", værnemagerne, nazisterne, Frikorps-Danmark-folkene og hjemmety-skere.

Det var åbenlyst, at stregen havde været en kridtstreg, og at mange mere eller mindre retfærdigt var havnet på den rigtige eller forkerte side af stregen.

Værnemagerne kunne være små erhvervsdrivende, som fik en skrantende virksomhed til at overleve (og som måske ikke havde tjent nær så meget på tyskerne, som mange på den rigtige side af stregen!). "Tyskerpigerne" kunne være unge piger, der var blevet forelsket i eller charmeret af en tysk soldat og/eller måske – lidt naivt – ønskede sig lidt spænding og opmærksomhed. Frikorps-Danmark-folk kunne være hjemme-tyskere eller antikommunister eller unge, der ønskede at komme ud af en fastlåst situation, og som jo indtil 1943 havde regeringens godkendelse.

Medlemmer af nazistpartiet var ofte havnet på "den forkerte side af stregen" før 9. april, og altså før der overhovedet kunne tales om en streg, og som vi senere skal se, lå dele af det nazistiske tankegods ikke så langt fra højrefløjens synspunkter i slutningen af 30'erne (s.265).

De mange forskellige versioner af

besættelsestidens historie tydeliggør, at der ikke er én sand historie om tidsperioden, og at sort-hvide skildringer (herunder opdeling af mennesker i helte og skurke) oftest giver et alt for simplificeret billede af historien. Der kan tværtimod skrives mange forskellige historier om en periode. De mange forskellige versioner rejser også et vigtigt spørgsmål: Med hvilken målestok skal og bør begivenheder og handlinger måles? Er det rimeligt at bruge nutidens problemstillinger, synsvinkler, humanitære standarder og forestillinger om retfærdighed, når man bedømmer en tidligere periodes mennesker, handlinger og forhold?

Spørgsmålene (og svarene) fik fornyet aktualitet, da statsminister Anders Fogh Rasmussen i 2006 i sit forsvar for Danmarks deltagelse i Irakkrigen (s.323) rettede et voldsomt angreb på samarbejdspolitikken, herunder passiviteten 9. april, da han sagde: "Vi lod andre kæmpe vores kamp".

Danmark under den kolde krig

Med bruddet i 1943 og med støtte fra USA og Storbritannien fik Danmark status som allieret nation. I USA havde den danske ambassadør Henrik Kauffman ved besættelsens start nægtet at adlyde den danske regering, og han havde skaffet sig betydelig goodwill i amerikanske regeringskredse ved at stille Grønland til rådighed for USA under krigen (en disposition som Rigsdagen gav sin tilslutning til på det første møde d. 9. maj 1945). I England havde flere fremtrædende modstandsfolk med den konservative partileder Christmas Møller i spidsen samarbejdet med de britiske myndigheder i krigens sidste år. Sværere var det selvfølgelig at få den tredje stormagts, Sovjetunionens, forståelse. Danmark havde jo med sin deltagelse i Antikomintern-pagten været

blandt fjenderne. I det lange løb blokerede Sovjet dog ikke for, at Danmark blev anerkendt som allieret og dermed indbudt til at deltage i den stiftende samling for den nye verdensorganisation, FN, der blev stiftet i 1945.

De Forenede Nationer var blevet planlagt af de allierede under krigen, idet ikke mindst den amerikanske præsident havde været den drivende kraft. De planlæggende stormagter havde – trods stor uenighed i øvrigt – været enige om, at FN skulle gøres mere handlekraftig end forgængeren, Folkeforbundet. Det måtte dog ikke ske på bekostning af stormagternes egne vitale interesser. Løsningen på denne dobbelte problemstilling var dannelsen af Sikkerhedsrådet, som ifølge FN-pagten fik tildelt store beføjelser, når "den mellemfolkelige fred og sikkerhed" var truet. I Sikkerhedsrådet fik de fem stormagter (USA, Sovjet, Kina, Storbritannien, Frankrig) vetoret og dermed en garanti for, at rådets beføjelser ikke ville blive brugt imod deres interesser.

Mens stormagterne altså havde garanteret sig mod magttab, betød tilslutningen til FN for et lille land som Danmark, at man frivilligt afgav handlefrihed. Ifølge traktaten var der tale om vidtgående bånd på den fremtidige danske udenrigspolitik: *"Alle medlemmer skal yde De Forenede Nationer al bistand ved ethvert skridt, organisationen iværksætter i overensstemmelse med nærværende pagt..."*

For at sikre omgående og effektive skridt fra FN's side overdrager medlemmerne Sikkerhedsrådet hovedansvaret for opretholdelse af mellemfolkelig fred og sikkerhed og er enige om, at Sikkerhedsrådet under udøvelsen af de pligter, som dette ansvar pålægger det, handler på deres vegne.

For at bidrage til opretholdelse af mellemfolkelig fred og sikkerhed forpligter alle medlemmer af FN sig til på opfordring af Sikkerhedsrådet og i overensstemmelse

